

Зміни ставлення громадян України до різних типів партійних систем

Хоча дослідження ставлення громадян до багатопартійної системи проводять в Україні з перших років незалежності, як правило, його вивчають за одним показником, який не зовсім адекватно відображає реальний стан масової свідомості громадян.

Найчастіше при цьому використовують показник, запропонований Є.Головахою та Н.Паніною у 1992 році, у період зародження багатопартійності в Україні та відсутності пропорційних виборів парламенту та місцевих рад за партійними списками. Запитання в опитувальниках звучало так: “Чи потрібна, на Вашу думку, багатопартійна система?” (із варіантами відповіді: “ні”, “важко сказати”, “так”). За таким показником Інститут соціології НАНУ у 1994–2017 роках, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Фонд “Демократичні ініціативи” (спільно із соціологічною службою “СОЦІС” та фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс”) та ін. провели десятки соціологічних опитувань (див., наприклад, таблицю 1).

Опитування показали, що, за винятком 1994 року, відносна більшість громадян України (2002 року й абсолютна більшість) негативно відповідають на запитання щодо багатопартійності. Але чи можна на підставі зазначеного запитання робити однозначний висновок, що масова свідомість громадян України налаштована проти багатопартійної системи в країні і підтримує однопартійність?

Виходячи з перших трьох моніторингових досліджень, у 1996 році Є.Головаха зауважив, що “не пройшло й п’яти років (з проголошення незалежності. — *О.В.*), як знову виявився у масовій свідомості потяг до однопар-

тійності. Аж занадто сильним мусило бути розчарування в демократичних інститутах багатопартійності, щоб за такий короткий термін однопартійність перестала асоціюватися з політичним насиллям” [Головаха, 1997: с. 81–82]. Утім, слід зауважити, що в самому запитанні моніторингу про власне однопартійність зовсім не йшлося.

Таблиця 1

Динаміка ставлення громадян України до “багатопартійної системи”
(за даними соціологічних моніторингів), % (1994–2017)

Моніторинги, час дослідження	Чи потрібна, на Вашу думку, багатопартійна система?		
	Так	Ні	Важко відповісти і не дали відповіді
I. Інститут соціології НАНУ			
1.1. 1994	36,1	29,8	34,1
1.2. 1995	31,1	34,3	34,6
1.3. 1996	32,0	31,3	36,7
1.4. 1997	28,6	35,5	35,9
1.5. 1998	27,5	39,7	32,8
1.6. 1999	25,4	42,3	32,3
1.7. 2000	26,4	42,7	31,0
1.8. 2001	27,3	43,1	29,7
1.9. 2002	22,7	50,8	26,5
1.10. 2003	24,3	45,3	30,4
1.11. 2004	23,2	42,6	34,2
1.12. 2005	29,9	35,7	34,4
1.13. 2006	22,2	46,0	31,7
1.14. 2008	25,9	42,9	31,2
1.15. 2010	32,2	46,3	21,5
1.16. 2012	32,8	43,9	23,3
1.17. 2014	30,0	41,1	29,0
1.18. 2015	25,1	37,8	37,1
1.19. 2016	28,2	44,6	27,2
1.20. 2017	26,1	39,0	34,9
II. Фонд “Демократичні ініціативи та служба “СОЦІС”			
2.1. Квітень 1998 (N = 1800)	37,8	43,3	18,9
2.2. Серпень 2002 (N = 2000)	33	52	15
III. Фонд “Демократичні ініціативи та фірма “Юкрейніан соціолоджі сервіс”			
3.1. Грудень 2003 (N = 1600)	28,9	37,5	37,1
3.2. Червень – липень 2007 (N = 2000)	33,7	41,6	24,7

Аналогічний висновок на підставі п'яти моніторингових досліджень у 1998 році зробила й І.Бекешкіна: "... не виглядає дивним ще один парадокс, що виявився у післявиборчому опитуванні: проголосувавши за партії, населення, кінець кінцем, у переважній більшості впевнилося, що багатопартійна система Україні не потрібна... Як бачимо в опитуванні 1994 року, яке проводилось після "безпартійних" виборів, кількість прихильників та противників багатопартійної системи була майже однаковою, з невеликим переважанням перших. Далі, з року в рік, громадська думка потроху переконавалася в непотрібності багатопартійних виборів ..." [Бекешкіна, 1998: с. 18].

Тобто Бекешкіна не тільки робить висновок про несприйняття багатопартійності, а й відзначає тенденцію до зростання цієї установки після перших багатопартійних виборів (за змішаною виборчою системою) у 1998 році. Такої ж думки вона дотримувалася й у своїх публікаціях 2001 та 2003 років [Бекешкіна, 2001: с. 201–202; 2003: с. 31].

Одначе, як я зазначав ще багато років тому, розглядати ці дані як свідчення прихильності більшості громадян до однопартійності та переважання противників політичного плюралізму навряд чи доречно: "негативні відповіді радше зумовлені не спротивом існуванню різних партій узагалі..., а несприйняттям самої багатопартійності (з наголосом на слові "багато")" [Вишняк, 2004: с. 28].

Таких висновків уже наприкінці 1990-х років дійшли дослідники на підставі регулярних опитувань Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) та соціологічної служби "СОЦІС", які впродовж чотирьох років поспіль реєстрували зростання кількості українців, які твердять, що "для України важливо мати принаймні дві політичні партії, котрі конкурують на виборах. В опитуванні 2000 року 68% респондентів (що на 22% більше, ніж у нашому першому опитуванні 1996 року) відповіли, що конкуренція між партіями є важливою; і лише 21% опитаних вважали, що в конкуренції між партіями немає потреби" [Фергюсон, 2000: с. 17].

У згаданому моніторинговому дослідженні 1996–2000 років респондентам ставили два запитання щодо багатопартійності:

1. **"Як Ви вважаєте, політичні партії необхідні для української демократії чи ні?"** (із варіантами відповіді: абсолютно необхідні; радше необхідні; радше не потрібні; абсолютно не потрібні; важко відповісти).
2. **"Як Ви вважаєте, наскільки важливо в Україні мати принаймні дві політичні партії, які б змагалися на виборах?"** (із варіантами відповіді: дуже важливо; досить важливо; не дуже важливо; зовсім не важливо; важко відповісти) [Фергюсон, 2000: с. 1–8].

Результати цих досліджень показали (див. табл. 2, 3), що у ставленні до необхідності політичних партій для української демократії спостерігалися різні прояви — в опитуванні 1997 року (ще до перших парламентських виборів за змішаною системою, яка підвищила роль партій в суспільстві) 58% громадян вважали політичні партії абсолютно чи радше необхідними для демократії в країні, а 28% — радше чи абсолютно не потрібними, у лютому 2000-го — відповідно 56% і 32%; але в опитуванні квітня 1998 року (після парламентських виборів 1998 року) тільки 46% вважали багатопартійність необхідною, а 40% — не потрібною.

Таблиця 2

Динаміка ставлення громадян України до необхідності існування політичних партій для української демократії, %

<i>Варіанти відповіді</i>	Липень 1997	Квітень 1998	Червень 1999	Січень 2000
1. Абсолютно необхідні	37	9	14	19
2. Радше необхідні	21	37	42	37
3. Радше не потрібні	12	22	18	20
4. Абсолютно не потрібні	16	18	11	12
5. Не визначилися та не відповіли	14	14	16	11

Джерело: [Фергюсон, 2000: с. 1–8].

Таблиця 3

Динаміка оцінок громадянами важливості наявності принаймні двох політичних партій, які б змагалися на виборах, % (1997–2017)

<i>Варіанти відповіді</i>	Липень 1997 ^a	Травень 1998 ^a	Червень 1999 ^a	Січень 2000 ^a	Листопад–грудень 2000 ^b	Грудень 2008 ^c	Липень 2017 ^d
1. Дуже важливо	26	23	21	34	21	18,4	18,2
2. Досить важливо	31	35	40	34	44	30,5	42,2
3. Не дуже важливо	15	16	16	13	18	15,8	19,1
4. Зовсім не важливо	13	14	9	8	9	53,3	9,4
5. Не визначилися та не відповіли	15	11	14	11	9	19,4	11,1

^a Дані загальнонаціональних соціологічних досліджень IFES та соціологічної служби СОЦІС (липень 1997, травень 1998, червень 1999, січень 2000) [Фергюсон, 2000: с. 1–8]

^b Дані загальнонаціонального соціологічного дослідження IFES та соціологічної служби СОЦІС (грудень 2000) [Карсон, 2001: с. 1–35].

^c Дані загальнонаціонального соціологічного дослідження Фонду “Демократичні ініціативи” та фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (N = 2000) (грудень 2008) під керівництвом І.Бекешкіної та О.Вишняка.

^d Дані загальнонаціонального соціологічного дослідження Інституту соціології НАН України (липень 2017, N = 1800).

Що ж стосується ставлення до власне багатопартійності (а наявність у країні двох і більше політичних партій, що конкурують на виборах, і є головною ознакою багатопартійності), то позитивні оцінки важливості багатопартійної системи в країні переважали в усі роки в дослідженнях IFES (1997–2000), а також у наших дослідженнях 2008 і 2017 років (див. табл. 3).

Дослідження IFES довели, що у 1997 році існування в Україні двох чи більше партій, які змагаються на виборах за владу, дуже важливим чи досить важливим вважали 57% громадян, у 1998-му — 58%, у 1999-му — 61%, у січні 2000-го — 68%, у листопаді–грудні 2000-го — 65%, а за даними Омнібуса Інституту соціології НАН України — 50% у 2008-му і 60% у 2017-му.

Тобто виявилось, що переважна більшість громадян України не тільки підтримує існування в Україні багатопартійної системи, а й вважає це дуже важливим чи досить важливим чинником. При цьому навіть тих, хто вважає існування в країні двох чи більше конкурентних партій не дуже важливим, не можна однозначно залічити до противників багатопартійності.

В Омнібусах 2009 і 2017 років Інституту соціології НАН України запитання щодо оцінок важливості існування багатопартійності ми доповнили запитанням про ставлення до багатопартійності (підтримку) за традиційною шкалою: “Підтримуєте Ви чи ні існування в Україні не менш як двох політичних партій, які б на виборах змагалися за владу?” (із варіантами відповіді: “цілком підтримую”, “радше підтримую”, “радше не підтримую”, “зовсім не підтримую”, “важко сказати” (див.: [Вишняк, 2009: с. 384]).

Поряд із тим застосовувалися ще два показники щодо ставлення громадян до партійних систем:

- 1. Яка партійна система є найкращою для України сьогодні?** (із варіантами відповіді: 1) жодна партія України не потрібна/потрібна безпартійна система; 2) потрібна однопартійна система; 3) потрібна двохпартійна система; 4) потрібна система із 3–5 партій; 5) потрібна система із 6–10 партій; 6) потрібна система із більш як 10 партій; 7) важко відповісти).
- 2. Скільки партій, на Вашу думку, має бути представлено у Верховній Раді України?** (із варіантами відповіді: 1) жодної партії; 2) одна партія; 3) дві партії; 4) 3–5 партій; 5) 6–10 партій; 6) більш як 10 партій; 7) важко відповісти).

Результати першого дослідження у квітні 2009 року засвідчили, що відносна більшість громадян України (40%) цілком чи радше підтримували існування в країні не менш як двох політичних партій, які б на виборах змагалися за владу (із них 16% цілком підтримували), а відносна меншість (24%) не підтримували партійної конкуренції (із них 13% зовсім не підтримували). При цьому більш як третина громадян не змогли визначитися у своєму ставленні (див. табл. 4). Повторне дослідження у липні 2017 року засвідчило значне зростання (до 59%) прихильників багатопартійної конкуренції, хоча частка противників (26,5%) не знизилася.

Отже, в Україні зараз прихильники багатопартійності вже становлять переважну більшість, хоча чверть громадян не сприймають багатопартійну змагальність.

Інші показники ставлення громадян до багатопартійності, використувані в наших дослідженнях, доповнюють і конкретизують преференції громадян України щодо різних варіантів багатопартійності. Хоча ці показники є менш чіткі, адже не відомо, що саме громадяни розуміють під поняттям “партійна система” (що неоднозначно сприймається і трактується в соціології та політології, особливо українській). Наприклад, Велика Бри-

танія славиться класичною двопартійною системою; хоча у країні зареєстровано офіційно понад триста партій, проте шанси на перемогу на виборах мають тільки дві.

Таблиця 4

Динаміка ставлення громадян України до існування в Україні не менш як двох політичних партій, які б змагалися на виборах за владу, % (2009–2017)

<i>Варіанти відповіді</i>	Омнібус Інституту соціології НАН України, квітень 2009	Омнібус Інституту соціології НАН України, липень 2017
1. Цілковито позитивно	15,7	22,6
2. Радше підтримую	24,4	36,1
3. Радше не підтримую	11,0	15,4
4. Зовсім не підтримую	13,2	11,1
5. Не визначилися	35,7	14,8

Однак порівняймо ставлення громадян до різних партійних систем (див. табл. 5) та бажаної кількості партій у Верховній Раді України із попередніми даними.

Таблиця 5

Динаміка ставлення громадян України до різних партійних систем, % (2007–2017)

<i>Варіанти відповіді</i>	Грудень 2007 ^a	Грудень 2008 ^a	Квітень 2009 ^b	Липень 2017 ^b
1. Жодна партія в Україні не потрібна	4,7	9,4	–	–
2. Потрібна безпартійна система	–	–	5,7	10,2
3. Потрібна однопартійна система	17,3	14,7	13,4	9,2
4. Потрібна двопартійна система	19,6	21,5	18,8	23,6
5. Потрібна система із 3–5 партій	20,9	14,3	16,6	29,2
6. Потрібна система із 6–10 партій	4,8	3,4	3,2	7,6
7. В Україні має існувати стільки партій, скільки створять громадяни	15,9	16,7	–	–
8. Потрібна система із більш як 10 партій	–	–	1,1	3,1
9. Не визначилися	21,8	19,9	41,2	17,1

^a Дані моніторингових соціологічних досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” та фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (грудень 2007, грудень 2008, N = 2010).

^b Дані Омнібуса Інституту соціології НАН України (квітень 2009, липень 2017, N = 1800).

Ці дані свідчать, що у країні прихильники однопартійної авторитарної системи ніколи не становили вагомій частини громадян, а за останнє десятиліття їхня частка ще зменшилася майже вдвічі — від 17,3% до 9,2% громадян. Не дуже підтримують громадяни і безпартійну тоталітарну систему

(5–10%). А значно більш за половину громадян і 2007-го, і 2017-го (відповідно 61,2% і 63,5%) підтримували різні варіанти багатопартійності.

Таблиця 6

Динаміка ставлення громадян до бажаної кількості партій, які мають бути представлені у Верховній Раді України, % (2008–2017)

Варіанти відповіді	Грудень 2008а	Квітень 2009а	Липень 2017б
1. Жодна партія (тільки безпартійні депутати)	11,1	7,5	9,6
2. Одна партія	14,7	13,4	9,6
3. Дві партії	22,9	21,2	24,7
4. 3–5 партій	20,0	19,2	32,5
5. 6–10 партій	4,4	3,4	6,5
6. Більш як 10 партій	2,3	0,8	1,8
7. Не визначилися	24,5	34,5	15,2

^а Дані моніторингових соціологічних досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” та фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (грудень 2007, грудень 2008, $N = 2010$).

^б Дані Омнібуса Інституту соціології НАН України (квітень 2009, липень 2017, $N = 1800$).

Зазначмо, що в дослідженнях 2007 і 2017 років відносно переважали прихильники системи 3–5 партій, а у 2008–2009 роках, коли в Україні домінували дві партії (Партія регіонів і Блок Юлії Тимошенко), громадяни схилилися радше до двопартійної системи. Системи з більшою, ніж 5, кількістю партій ніколи не мали значної підтримки громадян. Отже, можна констатувати, що різні моделі багатопартійності підтримують більшість громадян України всіх її регіонів і всіх вікових груп та політичних преференцій.

Аналогічні результати було отримано і при аналізі бажаної кількості партій, що мають бути представлені у Верховній Раді України, в дослідженнях 2008–2017 років (див. табл. 6). У грудні 2008 року прихильники багатопартійного чи однопартійного парламенту становили 25,8% громадян, а схильні до різних варіантів багатопартійної Верховної Ради — 49,6% (тобто практично половина). У липні 2017 року частка прихильників однопартійності/безпартійності знизилася до 19,2%, а багатопартійності — зросла до 65,5% (тобто майже до 2/3 населення). При цьому з різних варіантів багатопартійності у 2017 році найбільшу підтримку мала система парламенту із 3–5 партій (зараз у ньому представлено 6), хоча прихильність громадян до двопартійної системи у 2008–2017 роках не знизилася.

Таким чином, можна констатувати, що згідно з обґрунтованою нами системою соціологічних показників ставлення громадян України до різних партійних систем, прихильники тих чи тих моделей багатопартійності суттєво переважають за кількістю прихильників однопартійності чи безпартійної системи. А щодо різних варіантів багатопартійності останніми роками

ми як у реальній поведінці (див.: [Вишняк, 2017: с. 171]), так і в оцінках громадян зростає прихильність до варіантів із більш як двома партіями.

Джерела

Бекешкіна, І. (1998). Вибори–98 як процес політичного самовизначення населення. *Політичний портрет України*, 21.

Бекешкіна, І. (2001). Партії і партійне будівництво у соціологічному вимірі. В В. Ворона, М. Шульга (Ред.), *Українське суспільство: десять років незалежності. Соціологічний моніторинг та коментар науковців*. Київ: Інститут соціології Національної академії наук України.

Бекешкіна, І. (2003). Чи потрібні народу партії? *Політичний портрет України (Партійна система України)*, 26, 17–23.

Вишняк, О. (2004). Партії в політичній системі України: соціологічний вимір. *Вища освіта України*, 2.

Вишняк, О. (2009). Динаміка ставлення громадян України до партійних систем. В В. Ворона, М. Шульга (Ред.), *Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Вишняк, О. (2017). Зміни основних параметрів партійної системи України: від виборів 1998-го до виборів 2014-го. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 167–174.

Головаха, Е. (1996). Трансформуючеся общество. Опыт социологического мониторинга в Украине. Киев: Институт социологии НАН Украины.

Фергюсон, Г. А. (2000). *Громадська думка в Україні–2000*. Вашингтон: Міжнародна фундація виборчих систем.

Матеріал отримано 26.02.2019

References

Bekeshkina, I. (1998). The election of 1998 as the population's political self-identification. [In Ukrainian]. *The Political Portrait of Ukraine*, 21, [= Бекешкіна 1998]

Bekeshkina, I. (2001). Parties and party-building from a sociological perspective. [In Ukrainian]. In V. Vorona, & M. Shul'ha (Eds.), *Ukrainian Society: Ten Years of Independence. Sociological monitoring and scholarly comments*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [= Бекешкіна 2001]

Bekeshkina, I. (2003). Do ordinary people need parties? [In Ukrainian]. *The Political Portrait of Ukraine (Ukraine's Party System)*, 26, 17–23. [= Бекешкіна 2003]

Ferguson, G. A. (2000). *Public opinion in Ukraine 2000*. [In Ukrainian]. Washington, DC: International Foundation for Electoral Systems. [= Фергюсон 2000]

Golovakha, Ye. (1996). *A transforming society: The experience of conducting a monitoring survey in Ukraine*. [In Russian]. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Головаха 1996]

Vyshniak, O. (2004). Parties in Ukraine's political system: A sociological dimension. [In Ukrainian]. *Higher Education in Ukraine*, 2. [= Вишняк 2004]

Vyshniak, O. (2009). The dynamics of Ukrainians' attitudes towards different party systems. [In Ukrainian]. In V. Vorona, & M. Shul'ha (Eds.), *Ukrainian Society 1992–2009. The Dynamics of Social Changes*. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [= Вишняк 2009]

Vyshniak, O. (2017). Changes in the key parameters of Ukraine's party system: from the election of 1998 to the elections of 2014. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 167–174. [= Вишняк 2017]

Received 26.02.2019

ОЛЕКСАНДР ВИШНЯК

Зміни ставлення громадян України до різних типів партійних систем

У статті проаналізовано різні методичні підходи до вивчення ставлення громадян України до певних типів партійних систем. Обґрунтовано найбільш надійні показники для виявлення цього ставлення в емпіричних дослідженнях. На підставі цих показників і даних національних опитувань Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) і соціологічної служби SOCIS (1997–2000), Фонду “Демократичні ініціативи” та фірми “Юкрейніан соціолоджи сервіс”, а також Інституту соціології НАН України (2008–2017) відстежено зміни у ставленні респондентів до різних типів партійних систем; показано, що прихильники багатопартійності становлять переважну більшість громадян, а найпривабливішим варіантом багатопартійності є система з трьох — п'яти партій.

Ключові слова: партійна система, ставлення громадян до різних типів партійних систем, багатопартійність та її варіанти

АЛЕКСАНДР ВИШНЯК

Изменения отношения граждан Украины к разным типам партийных систем

В статье проанализированы различные методические подходы к изучению отношения граждан Украины к определенным типам партийных систем. Обосновываются наиболее надежные показатели выявления этого отношения в эмпирических исследованиях. На основе этих показателей и данных национальных опросов Международного фонда избирательных систем (IFES) и социологической службы SOCIS (1997–2000), Фонда “Демократические инициативы” и фирмы “Юкрейніан соціолоджи сервіс”, а также Института социологии НАН Украины (2008–2017) отслеживаются изменения в отношении респондентов к разным типам партийных систем; показывается, что сторонники многопартийности составляют подавляющее большинство граждан, а наиболее привлекательным вариантом многопартийности является система из трех — пяти партий.

Ключевые слова: партийная система, отношение граждан к разным типам партийных систем, многопартийность и ее варианты

OLEKSANDR VYSHNIAK

Changes in the attitudes of Ukraine's citizens towards different types of party systems

The paper analyses various approaches to measuring the attitudes of Ukraine's citizens towards certain types of party systems and presents the most reliable indicators for identifying these attitudes in empirical studies. Drawing upon the above-mentioned indicators along with the data of nationwide surveys conducted by the International Foundation for Electoral Systems and a polling company SOCIS during 1997–2000, by the “Democratic Initiatives” Foundation jointly with “Ukrainian Sociology Service”, as well as by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine during 2008–2017, the author tracks changes in respondents' attitudes towards different party systems. At the moment, the overwhelming majority of Ukraine's citizens favour a multiparty system with three to five political parties as the most preferable option.

Keywords: party system, citizens' attitudes towards different party systems, multiparty system and its variants